PROVINCIE Noord-Holland

Monumenten Inventarisatie Project Noord-Holland

Landsmeer

Gemeentebeschrijving, februari 1993

Foto omslag:
Houten hooihuis uit het eind van de 19de eeuw aan de Dorpsstraat 13 te Landsmeer

Inhoudsopgave

Verantwoording *5*

1. **Inleiding** *7*

2. **Bodemgesteldheid** *9*
2.1 Bodem *9*
2.2 Afwatering *10*

3. **Grondgebruik** *11*
3.1 Agrarisch *11*
3.2 Niet-agrarisch *11*
3.3 Landschapsbeeld *11*

4. **Infrastructuur** *13*
4.1 Landwegen *13*
4.2 Wateren *13*
4.3 Dijken *14*
4.4 Spoor- en voormalige tramwegen *14*
4.5 Militaire infrastructuur *14*

5. **Nederzettingsstructuur** *15*
5.1 Algemeen *15*
5.2 Bevolkingsontwikkeling *15*
5.3 Het dorp Landsmeer *15*
5.4 Het dorp Watergang *16*
5.5 Buurtschap Het Schouw *17*
5.6 Het buitengebied *17*

6. **Bebouwingskarakteristiek** *19*

Verantwoording inventarisatie *21*

Geraadpleegde werken *23*

Tabel *25*

Herkomst afbeeldingen *27*

Afbeeldingen *29*

Register *39*

Colofon *41*

Verantwoording

Het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) is ontwikkeld op initiatief van de Minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur om geheel Nederland te inventariseren op het gebied van architectuur en stedebouw uit de periode 1850-1940. Het project wordt, in samenwerking met de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, uitgevoerd door de provincies en de vier grote steden.

De doelstellingen van het MIP zijn:
- het verkrijgen van een landelijk overzicht van jongere bouwkunst en stedebouw uit de periode midden 19de eeuw – Tweede Wereldoorlog;
- het bevorderen van kennis en waardering voor historische stads- en dorpsgezichten en monumenten van geschiedenis en kunst uit de periode midden 19de eeuw – Tweede Wereldoorlog;
- basisgegevens aan te leveren voor wetenschappelijk onderzoek op architectuurhistorisch, bouwhistorisch, stedebouwkundig, historisch-geografisch en/of industrieel-archeologisch terrein;
- bouwstenen aandragen voor te ontwikkelen beleid van de drie bestuurslagen ten aanzien van ruimtelijke ordening, stadsontwikkeling en monumentenzorg en als basis voor planologische en stedebouwkundige afwegingen;
- selectie- en registratie-activiteiten van de drie bestuurslagen ten aanzien van objecten, ensembles, structuren en gezichten mogelijk te maken.

Voor de uitvoering van de werkzaamheden zijn de provincies in regio's onderverdeeld. Binnen deze inventarisatiegebieden wordt het werk per gemeente verricht. Hiertoe wordt de gemeentelijke indeling van 14 maart 1988 (start MIP Noord-Holland) gehanteerd. Grenswijzigingen van later datum worden bij de betreffende gemeenten vermeld.

Van elk inventarisatiegebied en van elke gemeente wordt een beschrijving gemaakt waarin geografische, sociaal-economische en stedebouwkundige ontwikkelingen binnen het betreffende gebied c.q. gemeente worden geschetst, toegespitst op de periode 1850-1940. Voorts worden waardevolle gebouwen en ruimtelijke structuren uit de betreffende periode in beeld gebracht.

De nu volgende gemeentebeschrijving richt zich op de gemeente Landsmeer. Voor geografische, sociaal-economische en cultuurhistorische ontwikkelingen in groter verband kan de MIP-regiobeschrijving Waterland worden geraadpleegd.
De gemeentebeschrijving is tot stand gekomen op basis van vergelijking van kaartbeelden uit circa 1850, 1900 en 1940, literatuuronderzoek en inventarisatie in het veld. Ook werd gebruik gemaakt van mondelinge informatie door bewoners van de gemeente Landsmeer.

De gemeentebeschrijving volgt in de eerste vijf hoofdstukken het model voor een regiobeschrijving van drs. L. Prins, Rijksdienst voor de Monumentenzorg 1988. Hieraan zijn een bebouwingskarakteristiek, een beschrijving van het gebied met bijzondere waarden, alsmede een verantwoording van de inventarisatie toegevoegd.

De MIP-werkzaamheden betreffende de gemeente Landsmeer zijn uitgevoerd door drs. E. van der Kleij, als inventarisator jongere bouwkunst verbonden aan de provincie Noord-Holland. De werkzaamheden bestonden uit een vooronderzoek, het maken van de gemeentebeschrijving en het fotograferen en beschrijven van de geselecteerde objecten

I. Inleiding

Per 1 januari 1991 heeft zich voor de gemeente Landsmeer een grenswijziging voorgedaan die er onder meer toe heeft geleid dat het gebied ten oosten van het Noordhollandsch Kanaal is opgegaan in de nieuwe gemeente Waterland. Zoals vermeld in de verantwoording gaat het MIP echter uit van de gemeentegrenzen op 14 maart 1988.

De gemeente Landsmeer ligt ten noorden van de gemeente Amsterdam in de provincie Noord-Holland. In 1988 werd Landsmeer aan de westzijde begrensd door de gemeente Oostzaan, aan de noordzijde door de gemeente Ilpendam en aan de oostzijde door de gemeenten Monnickendam en Broek in Waterland. De gemeente Landsmeer bevatte toen de dorpen Landsmeer en Watergang, alsmede het buurtschap Het Schouw. De omvang van de gemeente bedroeg 1.356 ha en het aantal inwoners 9.302 (31-12-90). Sinds de herindeling van 1 januari 1991 heeft de gemeente 10.422 inwoners en bedraagt het oppervlak 2.829 ha.
Een eerdere grenswijziging deed zich voor in 1966 toen een aanzienlijk deel van het zuidelijk grondgebied door de gemeente Amsterdam werd geannexeerd. In 1991 kwam hiervan overigens weer een gedeelte bij Landsmeer terug.

De gemeente Landsmeer behoort tot het MIP-inventarisatiegebied (MIP-regio) Waterland. Deze regio omvat voorts de gemeenten Akersloot, Beemster, Broek in Waterland, Edam-Volendam, Graft-de Rijp, Ilpendam, Katwoude, Marken Monnickendam, Purmerend, Schermer, Uitgeest, Wormer, Wijde Wormer en Zeevang (indeling 14 maart 1988).

Ten behoeve van een overzichtelijke inventarisatie worden de MIP-deelgebieden: Landsmeer/Landsmeer, Landsmeer/Watergang en Landsmeer/buitengebied onderscheiden. De eerste twee deelgebieden komen overeen met de bebouwde kommen van respectievelijk de dorpen Landsmeer en Watergang. Het resterende gebied binnen de voormalige grenzen van de gemeente Landsmeer wordt buitengebied genoemd. Buurtschap Het Schouw resorteert derhalve onder het buitengebied.
(Zie afbeeldingen 1 en 7)

2. Bodemgesteldheid

2.1 Bodem

Naar analogie van het **Landschapsonderzoek Noord-Holland** worden in de gemeente Landsmeer twee landschapstypen onderscheiden: het veenpolderlandschap en het droogmakerijenlandschap, waarvan de bodem respectievelijk bestaat uit veen en venige klei.

Het **veenpolderlandschap** dat behalve in het grootste deel van Landsmeer in vrijwel de gehele westelijke helft van Waterland wordt aangetroffen, kenmerkt zich door langgerekte veenontginningsdorpen temidden van waterrijke graslandgebieden met een regelmatige strokenverkaveling.
Het waterrijke karakter wordt veroorzaakt door vele, soms zeer brede en grillig gevormde sloten. Dit landschapstype ontstond door ontginning van de woeste veengronden, een proces dat in dit westelijk deel van Waterland vermoedelijk in de 13de eeuw begon.
De veenontginning geschiedde steeds vanuit een bestaande veenstroom, de zogenaamde ontginningsas. Ter ontwatering van het veenpakket werden loodrecht of schuin vanaf de ontginningsas kavelsloten in het veen gegraven. Wanneer deze kavels een bepaalde lengte hadden bereikt werd dwars voor deze kavels en dus min of meer evenwijdig aan de ontginningsas een gouw gegraven. Vanuit deze hoofdafwateringssloot herhaalde zich het ontginningsproces. Bestaande veenstroompjes en veenmeertjes hadden invloed op de hoofdrichting van de ontginning.
In het zuidoosten van de gemeente ontstond hierdoor een variatie op de oostwestelijke hoofdrichting van de verkaveling. Het betreft hier de noord-zuidelijke strokenverkaveling aan beide zijden van de voormalige Uitgouw, ter hoogte van de huidige Van Beekstraat.

Vanuit de noord-zuidgerichte veenstroom Het Twiske is de ontginning vermoedelijk begonnen. Langs de eerste gouw die bij de oostwaartse ontginning vanuit Het Twiske werd gegraven ontstond Landsmeer. Watergang ontwikkelde zich langs een hieraan evenwijdige oostelijker gouw, die tijdens het verder gaande proces van ontginning werd gegraven.
Het waterrijke karakter ontstond door het graven van de gouwen en kavelsloten en een daarmee gepaard gaande natuurlijke oeverafslag. Ook eeuwenlange ongeorganiseerde veenwinning ten behoeve van turfbereiding was hier debet aan. Deze zogenaamde wilde vervening veroorzaakte het verbrokkelde beeld van land en water dat het noorden van de gemeente Landsmeer tot op heden kenmerkt (natuurgebied Ilperveld).

Tot het **droogmakerijenlandschap** behoren kleine oppervlakten in het oosten van de gemeente Landsmeer en een groter oppervlak in het noordwesten. In het oosten liggen gedeelten van de voormalige Broekermeer en de Noordmeer, in het noordwesten het zuidoostelijk deel van het uitgestrekte recreatiegebied Het Twiske.
De bedijking, droogmaking en verkaveling van Broekermeer en Noordmeer geschiedden respectievelijk omstreeks 1628 en rond 1865. De Broekermeer werd vanaf de noordelijke ringdijk in zuidelijke richting strookvormig verkaveld. De Noordmeer kreeg een ruime blokvormige verkaveling aan weerszijden van een centrale ontsluitingsweg in de oostwestelijke lengterichting van de polder.
Anders dan de mogelijk op natuurlijke wijze ontstane Noorder- en Broekermeer ontstond het waterrijke Twiskegebied door wilde vervening. In het kader van de werkverschaffing werd in 1938 besloten tot droogleggingg. Omstreeks 1940 werd begonnen met de aanleg van een dijk en een ringvaart waarna het gebied in 1943 droogviel. De ontginning begon in het zuidelijk deel en had een regelmatige strokenverkaveling aan

weerszijden van een centraal door de polder lopende afwateringsvaart tot gevolg. Door de sterk teruggelopen werkloosheid werd het project in de vijftiger jaren van de 20ste eeuw stopgezet. De oorspronkelijk bedoelde landbouwfunctie werd in de zestiger jaren omgezet in de bestemming tot recreatiegebied. In het zuidelijk deel leidde dit tot het graven van onregelmatige waterlopen en tot parkaanleg.

Het **reliëf** van de bodem varieert van 1 m -NAP tot 1.9 m -NAP in het veenpolderlandschap en van 1.8 m -NAP tot 4.8 m -NAP in de droogmakerijen.
(Zie afbeelding 8)

2.2 Afwatering

Het grondgebied van de gemeente Landsmeer wordt geheel kunstmatig afgewaterd. Het overtollige water wordt uitgeslagen op de boezems van het Noordzeekanaal en van het IJsselmeer. Hiertoe bevinden zich buiten de gemeente elektrische hoofdgemalen. Deze gemalen staan bij ten zuiden van de gemeente Landsmeer gelegen Kadoelen en aan de Poel, onder Monnickendam. Binnen de gemeente wordt de bemaling ondersteund door diverse weidemolentjes die zijn verspreid door het veenpolderlandschap. Ten oosten van Watergang zijn de laatste jaren de weidemolentjes van het Amerikaanse type door zwarte miniatuurwipmolens vervangen. Uit de MIP-periode zijn geen waterstaatkundige werken bewaard gebleven.

3. Grondgebruik

3.1 Agrarisch

Evenals tegenwoordig was het grondgebied van de gemeente Landsmeer in de MIP-periode hoofdzakelijk ingericht als weide-en hooiland en derhalve in gebruik voor de **veeteelt**, gericht op de melkproductie. In het dorp Landsmeer lag daarnaast een belangrijk accent op de pluimveehouderij, een bedrijfstak die in tegenstelling tot de veeteelt, in hokken op een relatief geconcentreerd oppervlak achter de woning werd bedreven.
In het veenpolderlandschap deed het agrarisch grondgebruik zich voor op de in 2.1 genoemde strookvormige kavels die door relatief brede sloten werden gescheiden. Dit waterrijke karakter bracht met zich mee dat het weide- en hooiland hoofdzakelijk over water werd bereikt en er derhalve sprake was van zogenaamde vaarlanden of vaarpolders. Het wei- en hooiland in de droogmakerijen werd daarentegen via de centrale ontsluitingsweg bereden.
De **pluimveehouderij** met als hoofddoel de eierproductie is in de MIP-periode van grote betekenis geweest voor het dorp Landsmeer. In de tweede helft van de negentiende eeuw deed zich in deze bedrijfstak een krachtige groei voor die vooral werd veroorzaakt door een toenemende vraag naar eendeëieren voor de bisschuit- en biscuitfabricage in de Zaanstreek.
Aan het begin van de MIP-periode werden in Landsmeer alleen eenden gehouden, vanaf 1860 ook kippen maar deze vogelsoort bleef steeds in de minderheid. Het houden van eenden werd vrijwel alleen in Waterland beoefend. De vele sloten boden hiertoe goede mogelijkheden, want de dieren werden niet alleen in kooien gehouden, maar zwommen voor de kooien rond in afgebakende delen van de sloten. Omdat het pluimvee in het najaar en de winter geen eieren legde begon men de producten voor deze perioden te conserveren. Aanvankelijk werden de eieren in lijnolie gedompeld en op rekken bewaard, maar al spoedig ging men over tot het bewaren in kalkwater. Dit gebeurde in zogenaamde eierputten, waterdichte rechthoekige ruimten in de vloeren van speciaal gebouwde eierpakhuizen. Deze putten, met een gemiddelde omtrek van anderhalf bij tweeëneenhalve meter konden elk enige duizenden eieren bevatten.
Dat de eierhandel voor Landsmeer van grote betekenis is geweest toont het gegeven dat in 1895 driekwart van de beroepsbevolking in deze bedrijfstak een middel van bestaan vond. Landsmeer was dan ook een belangrijk centrum voor de handel in verse en geconserveerde eenden- en kippeneieren in Nederland, een positie die met depressies rond 1915 en tussen 1930 en 1945, vanaf het derde kwart van de 19de eeuw tot in de vijftiger jaren van de 20ste eeuw behouden bleef.

3.2 Niet-agrarisch

De winning van veen ten behoeve van de turfbereiding vond in de tweede helft van de 19de eeuw incidenteel plaats, daarna vrijwel geheel niet meer. Recreatief gebruik van de grond zou pas na 1960 een rol gaan spelen bij de in 2.1 genoemde droogmakerij Het Twiske.

3.3 Landschapsbeeld

Het karakter van het veenpolderlandschap wordt bepaald door grillig gevormde stroken grasland waartussen sloten en meertjes liggen.
Het ruimtelijk beeld is van een grote openheid. Boombeplanting wordt alleen in de kernen en langs het Noordhollandsch Kanaal aangetroffen. In het natuurgebied ten oosten van Watergang wordt dit open beeld sinds een aantal jaren afgewisseld door veenvegetatie in de vorm van lage bomen en struikgewas.

De droogmakerijen Broekermeer en Noordermeer liggen duidelijk lager dan het veenpolderlandschap en worden omgeven door ringdijken die een visuele begrenzing vormen. Binnen deze dijken worden de regelmatige kavels grasland door smalle rechte sloten doorsneden.
De onregelmatige structuur van de droogmakerij Het Twiske ontstond door de eerder genoemde ingrepen van na 1960.

4 Infrastructuur

4.1 Landwegen

Rond 1850 lagen in de gemeente Landsmeer twee verharde wegen die bij de tol in het buurtschap Het Schouw samenkwamen. Dit waren de straatweg op de Kanaaldijk langs de oostzijde van het Noordhollandsch Kanaal en de straatweg op de Broekermeerdijk langs de zuidzijde van de trekvaart naar Monnickendam.
Buiten deze wegen lagen er in de gemeente nog drie noord-zuidverbindingen: het jaagpad langs de westzijde van het Noordhollandsch Kanaal; de weg langs de gouw (wegsloot) tussen het aan het IJ gelegen Kadoelen en Landsmeer, Den Ilp, Purmerland en Purmerend en tenslotte het niet-doorgaande voetpad langs de gouw in het dorp Watergang.
De eerstgenoemde weg heette in het dorp Landsmeer: Zuideinde, Dorpsstraat en Noordeinde; het voetpad in Watergang heette Dorpsstraat. Deze namen zijn tot op heden gehandhaafd.
Een oost-westverbinding werd in 1850 gevormd door een voetpad langs de gouw tussen het dorp Landsmeer en toenmalige ophaalbrug over het Noordhollandsch Kanaal bij Het Schouw. Een brug die overigens rond 1900, evenals een meer noordelijk gelegen vlotbrug, door een veerpont werd vervangen. Een oudere oost-westverbinding is de in aanleg 17de-eeuwse Middenweg in de Boekelermeerpolder. Van gelijke ouderdom als de polder is de oostwest gerichte middenweg in de polder Noordmeer.
Afgezien van het verwijderen van de bruggen traden er tussen 1850 en 1940 in kwalitatief opzicht wijzigingen op. De wegen werden vanaf het derde kwart van de 19de eeuw verhard en vervolgens steeds opnieuw verbeterd. In het dorp Landsmeer werden tussen 1920 en 1930 de Dorpstraat verbreed en de Van Beekstraat aangelegd. De Van Beekstraat ontstond door verbreding en verharding van het eerder genoemde voetpad tussen het dorp en de inmiddels door een veerpont onderhouden oversteek van het Noordhollandsch Kanaal.
Behalve de wegen in de woonbuurten van na 1950, onstonden er na de Tweede Wereldoorlog geen nieuwe doorgaande wegen. Wel werden in het dorp Landsmeer de Dorpsstraat en de rijwegen van Noord- en Zuideinde opnieuw verbreed.
(Zie afbeelding 3 en 9)

4.2 Wateren

Rond 1850 vormden de vele wateren de belangrijkste transportwegen voor het (inter)lokale vervoer van personen, (pluim)vee en goederen. Daarnaast vervulden de wateren een rol in verband met de afwatering van de polders.
Het patroon van de wateren bestond grofweg uit een groot aantal brede sloten in oost-westelijke richting met dwars daarop een kleiner aantal brede sloten met een dikwijls noord-zuidelijke richting. Tussen deze vaak grillig gevormde structuur van hoofdafwateringssloten lagen kortere smalle kavelsloten. In het noorden van de gemeente waren de kavels sterk verbrokkeld. Deze verbrokkeling ontstond door de in 2.1 genoemde wilde vervening.
Los van deze structuur staan de ringvaarten om de droogmakerijen van Broekermeer en Noordmeer, respectievelijk ontstaan in de eerste helft van de 17de eeuw en in de tweede helft van de 19de eeuw. Hetzelfde geldt voor het Noordhollandsch Kanaal dat in Landsmeer werd gerealiseerd door verbreding van de rechte 17de-eeuwse trekvaart tussen Het Schouw en Purmerend.
Tussen 1920 en 1940 werden de wegsloten (de gouwen) in het dorp Landsmeer gedeeltelijk gedempt. Deze dempingen hielden verband met de in 4.1 genoemde aanleg van de Van Beekstraat en de verbreding van

de Dorpsstraat. De demping van de wegsloot langs de Dorpsstraat, in feite de demping van een vermoedelijk 13de-eeuwse gouw, bracht een aanzienlijke verandering van het dorpskarakter met zich mee. Een karakterwijziging die na 1945 werd doorgezet met de versmalling van de wegsloten langs Zuid- en Noordeinde.

4.3 Dijken

In 1988 lagen binnen de grenzen van de gemeente Landsmeer het noordelijk deel van de ringdijk om de Broekermeerpolder, de Kanaaldijk aan de oostzijde van het Noordhollandsch Kanaal en het oostelijk deel van de ringdijk om de polder De Noordmeer.
Behalve de dijk van De Noordmeer hadden de dijken al bij de aanvang van de MIP-periode naast de waterkerende functie een belangrijke verkeersfunctie (4.1). De verkeersfunctie van de weg over de Broekermeerdijk werd vanaf circa 1930 door de Middenweg overgenomen.
Bij de watersnoodramp van medio januari 1916, de laatste grote watersnood die het gebied trof, bleef door de aanwezigheid van de Kanaaldijk het Zuiderzeewater twee dagen ten oosten van het Noordhollandsch Kanaal. Daarna drong het water ook het westelijk deel van de gemeente binnen.

4.4 Spoor- en voormalige tramwegen

In de gemeente Landsmeer heeft nooit een spoorweg gelegen. Wel liepen tussen 1888 en 1950 tramwegen over de Kanaaldijk en langs de Middenweg in de Broekermeerpolder, tevens de zuidelijke gemeentegrens. Dit waren de stoomtramlijnen Amsterdam-Purmerend en Amsterdam-Volendam die in 1932 werden geëlektrificeerd en respectievelijk in 1949 en 1956 werden opgeheven. Bij Het Schouw splitste de lijn uit Amsterdam zich in een lijn naar Purmerend en een lijn naar Volendam. Binnen de grenzen van Landsmeer zijn geen herinneringen aan de tramwegen bewaard gebleven.

4.5 Militaire infrastructuur

Rond 1900 lagen er direct ten zuiden van de toenmalige gemeente Landsmeer buskruitmagazijnen bij Kadoelen en Het Schouw. In Het Schouw staat, net op Amsterdams grondgebied, nog een voormalige dubbele dienstwoning van Defensie.

5. Nederzettingsstructuur

5.1 Algemeen

De gemeente Landsmeer omvatte in 1850 de dorpen Landsmeer en Watergang en de buurtschappen het Schouw en Kadoelen. In het buitengebied stond verspreide bebouwing langs de Broekermeerdijk en aan weerszijden van de weg tussen het dorp Landsmeer en Kadoelen. Bij de annexatie van 1966 werden Kadoelen – tussen 1900 en 1920 vrij sterk bebouwd – en een groot deel van de tweezijdige lintbebouwing tussen Kadoelen en Landsmeer bij de gemeente Amsterdam gevoegd.
De geannexeerde gebieden blijven hier verder buiten beschouwing.
(Zie afbeelingen 2 t/m 6)

5.2 Bevolkingsontwikkeling

De bevolkingsgroei die zich tijdens de MIP-periode voordeed zal voornamelijk zijn veroorzaakt door een geboorteoverschot. Daarnaast is het mogelijk dat de sterke groei tussen 1870 en 1880 en tussen 1920 en 1940 mede werd veroorzaakt door immigratie van werknemers bij de handel en teelt van pluimvee. De bevolkingstoename van na de Tweede Wereldoorlog 1940 valt te verklaren door de opkomst van Landsmeer als forensengemeente voor Amsterdammers, een ontwikkeling die zich vanaf circa 1970 voordeed.

5.3 Het dorp Landsmeer

Landsmeer ontstond als ontginningsnederzetting langs de eerste gouw (wegsloot), die bij oostwaartse ontginning vanaf Het Twiske werd gegraven (2.1). Omdat er een leenbrief bestaat uit 1326 waarin sprake is van de parochie "Lantsmaer", laat men de geschiedenis van het dorp over het algemeen in dat jaar beginnen (Goede).
In het tijdsbestek tot 1850 had het dorp zich ontwikkeld tot een langgerekte tweezijdig bebouwde nederzetting langs de wegsloot. Aan de westzijde daarvan lag de eerder genoemde landverbinding tussen Kadoelen en Purmerend. Het Landmeerse deel van deze verbinding kreeg de namen Zuideinde, Dorpsstraat en Noordeinde.
Langs de Dorpsstraat, waar in de zeventiende eeuw een protestantse kerk en een rechthuis waren gebouwd, was de tweezijdige bebouwing relatief dicht. Langs Zuid- en Noordeinde was de bebouwing gespreid. De bebouwing aan de wegzijde (west) was over het algemeen dichter dan die aan de oostzijde, waar de huizen en boerderijen via kleine bruggen over de wegsloot moesten worden bereikt.
De ruimtelijke ontwikkelingen die zich kort na 1850 als gevolg van de succesvolle pluimveehouderij zouden gaan voordoen beperkten zich vóór 1900 alleen tot de Dorpsstraat. Tussen 1850 en 1870 veranderde hier het aanzien door vervanging van de dorpskerk, de bouw van enige voorname woonhuizen en de ontwikkeling van een nieuw raadhuis ter plekke van het oude rechthuis.
Vanaf 1875 begon geleidelijk een verdere verdichting van de bebouwing langs de Dorpsstraat en langs het Noord- en Zuideinde. Dit proces kwam na 1900 in een stroomversnelling, die behoudens een inzinking tijdens de Eerste Wereldoorlog tot in de jaren dertig voortging. De bebouwing beperkte zich niet meer tot alleen de noord-zuidas, maar verrees nu ook aan weerszijden van de Van Beekstraat, waar vooral tussen 1900 en 1915 diverse eierhandelaren hun woonhuizen met achtergelegen eierpakhuizen bouwden. In Ideze periode verrees aan de Dorpsstraat een nieuw postkantoor en werden diverse woonhuizen verbouwd tot winkelpanden of door nieuwe winkelwoonhuizen vervangen. Op enige afstand van de rijweg werden ook hier eierpakhuizen gebouwd. Naast een verandering in

het bebouwingsbeeld wijzigde zich ook het beeld van de openbare ruimte. Dit werd vooral veroorzaakt door de in 4.1 en 4.2 genoemde verbreding van de Dorpsstraat en de hiermee gepaard gaande demping van de wegsloot en versmalling van de hieraan grenzende voortuinen. Naast uitgroei en verdichting langs bestaande wegen werd tussen 1920 en 1930 ten oosten van de Dorpsstraat een bescheiden dorpsuitbreiding gerealiseerd langs de nieuw aangelegde Raadhuisstraat en Calkoenstraat. Behalve middenstandswoningen verrees binnen deze rechthoekige uitbreiding ook een Gereformeerde kerk. Achter het raadhuis werd een lagere school gebouwd.
De T-vormige structuur die het dorp Landsmeer aan het eind van de MIP periode kenmerkte, veranderde in de decennia na 1960 in een komvormige. Dit kwam door wijksgewijze woningbouw in het veengebied ten oosten van de noord-zuidas en in mindere mate ook ten westen daarvan.

5.4 Het dorp Watergang

Net als het dorp Landsmeer ontstond het dorp Watergang als ontginningsnederzetting langs een hoofdafwateringssloot (gouw of watergang) met noord-zuidelijke hoofdrichting. Door de oostelijker en dus verder van de oorspronkelijke ontginningsas (Twiske) verwijderde situering, is Watergang waarschijnlijk jonger dan het westelijker gelegen Landsmeer (zie 2.1).
De relatie tussen de tweezijdige lintbebouwing en de watergang ontwikkelde zich hier in het tijdsbestek tot 1850 gedeeltelijk vergelijkbaar met Landsmeer. Net als in Landsmeer liep er een voetpad langs de watergang en was er dus sprake van een wegsloot die ook hier aan de oostzijde van de weg lag. In het zuidelijk deel van Watergang stond de bebouwing eveneens aan weerszijden van de wegsloot met een grotere dichtheid aan de weg- dan aan de slootzijde. Anders dan in Landsmeer stond de lintbebouwing in het noordelijk deel van Watergang echter aan beide zijden van de weg en daarmee geheel aan de westzijde van de watergang. Dit was mogelijk omdat de weg in dit noordelijk deel op enige afstand van de sloot lag.
Tussen 1850 en 1940, maar hoofdzakelijk na 1900, trad enige verdichting en vervanging op van de bebouwing en aan de zuidzijde was sprake van een bescheiden uitgroei. Ook ontstond lintbebouwing langs het Noordhollandsch Kanaal (Kanaaldijk) en aan beide zijden van de Kerkelaan, een korte oost-westverbinding tussen de Dorpsstraat en Kanaaldijk. Bij de aansluiting van Kerkelaan en de Kanaaldijk lag tot circa 1900 de in 4.1 genoemde noordelijke vlotbrug.
De ruimtelijke ontwikkelingen betroffen tijdens de MIP-periode hoofdzakelijk de bouw van individuele of dubbele woonhuizen en veeboerderijen. Uitzonderingen hierop vormden de rond 1900 tot stand gekomen lagere school en een omstreeks 1930 gerealiseerd woningbouwcomplex, beide gesitueerd aan de Kanaaldijk.
In de decennia na de Tweede Wereldoorlog is het ruimtelijk karakter van Watergang nauwelijks aan wijzigingen onderhevig geweest. Wel veranderde hier en daar het dorpsbeeld door incidentele vervanging en verdichting van de bebouwing. Ook verdween de agrarische functie van diverse boerderijen. De hoofdkenmerken van de oude ontginningsnederzetting, gevormd door het smalle voetpad en de watergang bleven gehandhaafd. Ook de relatie tussen lintbebouwing en open wei- en hooiland werd niet door dorpsuitbreiding beïnvloed. Waardevolle details in het dorp zijn de algemeen toegepaste erfafscheidingen door middel van hagen en de straatverlichting die bestaat uit hangende armaturen aan houten palen. Palen waartussen voorheen de leidingen van elektra en telefoon waren opgehangen.

5.5 Buurtschap Het Schouw

De korte lintbebouwing van Het Schouw ligt op de bolronde westelijke punt van de ringdijk om de vroeg 17de-eeuwse Broekermeerpolder.
Het buurtschap is vermoedelijk ontstaan in relatie tot de splitsing van de in 1660 gegraven trekvaarten naar Monnickendam en Purmerend, waarvan de laatste rond 1820 werd vergraven tot het Noordhollandsch Kanaal (afb.9).
Naast de waterwegen kwamen bij het Schouw ook de ten dele hieraan evenwijdige regionale weg- en railverbindingen samen (4.1, 4.4). In dit buurtschap, tot op heden gelegen nabij een knooppunt van verkeersverbindingen, werd rond 1900 nog tol geheven.

5.6 Het buitengebied

De verspreide bebouwing in het buitengebied bevindt zich langs de westzijde van het Noordhollandsch Kanaal, aan beide zijden van de Broekervaart en in de polder Noordmeer.
De verspreide bebouwing dateert vaak van na 1916, toen de eerder genoemde watersnood een groot deel van de bebouwing vernietigde.
De bebouwing bestaat overwegend uit boerderijen en woonhuizen.
Aan de zuidzijde van de Broekervaart is sprake van enige dijkhuizen in de ringdijk van de Broekermeerpolder.

6. Bebouwingskarakteristiek

Zowel in de dorpen Landsmeer en Watergang als in het buitengebied worden diverse voorbeelden van **houtskeletbouw** aangetroffen, een traditionele bouwwijze die op de zachte veenbodem van Waterland tot de aanvang van de twintigste eeuw werd toegepast.
De meeste bewaard gebleven voorbeelden van deze bouwwijze dateren uit de tweede helft van de negentiende en uit de vroege twintigste eeuw. Oudere voorbeelden worden in het dorp Landsmeer nog aangetroffen in de vorm van een woonhuis met 17de-eeuws houtskelet, een voornaam 18de-eeuws houten woonhuis en een in aanleg 18de-eeuws pakhuis, dat tijdens de MIP-periode als eierpakhuis werd gebruikt. In het dorp Watergang staat uit de periode van voor 1850 nog een eenvoudig woonhuis en het woongedeelte van een boerderij.
Laat 19de-eeuwse voorbeelden van houtskeletbouw worden in de kernen Landsmeer en Watergang aangetroffen bij een kerk, bij woonhuizen en bij de voor Waterland zo karakteristieke hooihuizen. In Watergang maken vijf gaaf bewaarde hooihuizen deel uit van het goed behouden karakter van deze agrarische nederzetting.
Het **hooihuis** is een gesloten hooiopslagplaats die bestaat uit een op vierkant of rechthoekig grondplan geplaatst houtskelet dat meestal is bekleed met gepotdekselde delen. Soms is er sprake van gerabat of verticaal beschot. Afhankelijk van het vierkante of rechthoekige grondplan wordt het hooihuis afgesloten door een tent- of schilddak waarvan de dekking steeds uit pannen bestaat. De merendeels zwartgeteerde hooihuizen vormen altijd een onderdeel van een boerderij en staan meestal in het verlengde van de stal die, evenals het aan de straat gesitueerde woonhuis, steeds is uitgevoerd in baksteen. Een unieke uitzondering wordt hierop gevormd door de geheel houten hooihuisboerderij aan Dorpsstraat 18 te Watergang, waarvan het eerder genoemde woongedeelte waarschijnlijk dateert uit het eerste kwart van de 19de eeuw.
De **woonhuizen met houtskelet** zijn vaak aan de straatzijde voorzien van een halfsteensmuur. De zij- en achterwanden zijn dan uitgevoerd in gerabatte delen. Gepotdekselde delen komen bij deze woonhuizen in de MIP-periode niet voor. Het betreft vrijwel altijd eenvoudige woonhuizen. De voorname dokterswoning aan Dorpsstraat 43 te Landsmeer vormt hierop een uitzondering. De panden bestaan steeds uit een rechthoekig bouwvolume van één bouwlaag onder schilddak waarvan de noklijn evenwijdig loopt aan de weg. In de eerste helft van de 20ste eeuw werden veel houten buitenwanden voorzien van een pleisterlaag die vervolgens werd gewit. Tegenwoordig wordt deze ingreep door de bewoners steeds meer ongedaan gemaakt en komen de gerabatte buitenmuren weer in het zicht.
Het woonhuis met houtskelet komt zowel voor in de kernen als in het buitengebied. De grootste concentratie wordt aangetroffen aan het Noordeinde in Landsmeer. Aan het Noordeinde staat ook een uniek geworden voorbeeld van een **kerkgebouw met houtskelet**. Het is de voormalige zaalkerk aan Noordeinde 124 waarvan de functie voor de Gereformeerde eredienst in 1927 door bakstenen nieuwbouw aan de Dorpsstraat werd vervangen.
Alhoewel het muurwerk vrijwel steeds geheel in baksteen is uitgevoerd heeft ook de Noordhollandse stolpboerderij een houtskelet. Stolpen worden aangetroffen in de kernen en in het buitengebied van de gemeente. Aan Zuideinde 26 te Landsmeer staat een stolp waarbij net als bij de genoemde woonhuizen alleen de voorgevel is gemetseld en de overige gevels uit brede gerabatte delen bestaan.

Baksteenbouw wordt uit de periode vóór 1850 wordt alleen gevormd door de 17de-eeuwse dorpskerk van Watergang. De kerk en het rechthuis, die in de 17de eeuw in het dorp Landsmeer verrezen, werden in de

MIP-periode door nieuwbouw vervangen (5.2).
Tussen 1850 en 1900 werden naast de nieuwbouw van kerk en gemeentehuis alleen de pastorieën in Landsmeer en Watergang en twee voorname woonhuizen aan de Dorpsstraat te Landsmeer in baksteen opgetrokken. Deze panden werden bijna allemaal uitgevoerd in twee bouwlagen met kapverdieping. De in 1986 verdwenen pastorie in Watergang was daarmee het hoogste woonhuis in het dorp.
Tussen 1900 en 1940 werd over het algemeen gebouwd in baksteen. Alhoewel de verdiepingsvloer dikwijls werd ondersteund met een houten draagconstructie geldt dit ook voor de **eierpakhuizen** in het dorp Landsmeer. De bewaard gebleven pakhuizen staan aan Dorpsstraat en Van Beekstraat en onstonden veelal tussen 1900 en 1920 in één of twee bouwlagen met kap. In de vloeren werden steeds waterdicht gemetselde eierputten aangebracht die werden gevuld met kalkwater voor de eierconservering.
De woningbouw uit de periode 1900-1940 is overwegend individueel en bestaat merendeels uit woonhuizen ter hoogte van één bouwlaag met zadel- of mansardedak waarvan de noklijn meestal haaks staat op de wegrichting. De complexmatige woningbouw is merendeels van dezelfde bouwhoogte, maar de noklijn van de kap is steeds evenwijdig aan de straat. In de eerste twee decennia van de 20ste eeuw werden in Landsmeer ook enige villa-achtige woonhuizen van twee bouwlagen onder samengestelde kap gebouwd. Deze panden vallen op door de felle oranjerode kleur van de toegepaste verblendsteen.
Een van de weinige voorbeelden van complexmatige woningbouw is het rond 1930 gebouwde complex aan de Kanaaldijk te Watergang, waarvan de middelste woningen ten opzichte van de rooilijn terugliggen, waardoor een ondiepe U-vormige opzet is ontstaan.

Verantwoording inventarisatie

Binnen de grenzen van de gemeente Landsmeer (tot 01.01.1991) zijn circa 60 objecten geinventariseerd die voldoen aan een van de volgende criteria of een combinatie daarvan:

1. Van belang vanwege de architectonische vormgeving;
2. Van belang vanwege de situering;
3. Van belang vanwege de oorspronkelijke functie;
4. Van belang vanwege de uniciteit;

De **architectonische vormgeving**, waarbij is gekeken naar proportionering en detaillering, is een autonome waarde die kan samengaan met alle overige criteria. De houten dokterswoning aan Dorpsstraat 43 te Landsmeer is hiervan een voorbeeld.
De **situering** betreft de ligging van het object in het dorps- of landschapsbeeld. Dit geldt bijvoorbeeld voor de geisoleerd gelegen stolpboerderij in het Landsmeerse deel van de polder Noordmeer.
Van belang vanwege de **oorspronkelijke functie** zijn gaaf bewaard gebleven scholen, kerken, eierpakhuizen en hooihuizen. De hooihuizen en eierpakhuizen zijn daarnaast ook van belang vanwege de situering en de uniciteit.
Bij **uniciteit** wordt gedacht aan objecten die qua ontwerp, bouwtype of constructie uniek (geworden) zijn. Dit geldt bijvoorbeeld voor de straatverlichting in Watergang en de lage elektriciteitskasten in de stijl van de Amsterdamse School die langs enkele wegen in het buitengebied worden aangetroffen.

Het geïnventariseerde bestand bevat de volgende provinciale monumenten :Landsmeer: Noordeinde 124 (vml.kerk), Dorpsstraat 43 (woonhuis), Van Beekstraat 36 (eierpakhuis);
Watergang : hooihuisboerderijen aan Dorpsstraat 18 en 20, hooihuis bij de boerderij aan Dorpsstraat 42.

De geïnventariseerde objecten zijn per MIP-deelgebied (Landsmeer, Watergang, buitengebied) alfabetisch op straatnaam geordend.

Geraadpleegde werken

Beschrijving van de provincie Noord-Holland, behorende bij de Waterstaatskaart, bewerkt door de Directie Algemene Dienst van de Rijkswaterstaat, 's-Gravenhage 1950.

De Bodem van Noord-Holland, Stichting voor Bodemkartering. Wageningen 1974.

Databank bevolkingsgegevens, Instituut voor sociale geografie van de Universiteit van Amsterdam.

Don, P., *Kunstreisboek Noord-Holland,* Zeist 1987.

Goede, D.H., *Landsmeer in dagen van weleer,* Nijverdal 1976.

Grote Historische Atlas van Nederland 1:50.000. I West-Nederland 1839-1859, Groningen 1990.

Grote Provincie Atlas 1:250.000. Noord-Holland, Groningen 1988.

Kuyper, J. *Gemeenteatlas van de provincie Noord-Holland 1869,* Groningen 1984.

Landschapsonderzoek Noord-Holland, regio G: Waterland, uitgevoerd door Buro Maas te Zeist in opdracht van de Provinciale Planologische Dienst van Noord-Holland (thans Dienst Ruimte en Groen), 1985.

Monumenten Inventarisatie Project (MIP), *Handleiding inventarisatie jongere bouwkunst en stedebouw (1850-1940),* Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist 1987.

Provinciale Monumenten, Bijlage 1, Landsmeer, *Beleidsnota Monumentenzorg,* Provinciaal bestuur van Noord-Holland 1990, pp.66, 67.

Tabel

Aantal inwoners en bevolkingsgroei van de gemeente Landsmeer tussen 1850 en 1940 per tien jaar.

jaar	aantal	groei
1851	1.144	
1860	1.155	11
1870	1.238	83
1880	1.565	327
1890	1.845	280
1900	2.044	199
1910	2.324	280
1920	2.617	293
1930	3.471	854
1940	3.897	426
1990	9.302	5.405

Herkomst afbeeldingen

1. MIP-inventarisatiegebieden Noord-Holland, ingetekend op kaart Provinciale Planologische Dienst voor Noord-Holland 1984, volgens de gemeentelijke indeling per 14-03-1988.

2. Gemeente Landsmeer circa 1850: Militaire topografische kaart 1:50.000, verkend 1849-1850, gegraveerd topografisch bureau 1854.

3. Gemeente Landsmeer 1865: Kuyper, J., *Gemeente-atlas van de provincie Noord-Holland 1869.*

4. Gemeente Landsmeer circa 1900: Topografische kaart 1:25.000, verkend 1892, gedeeltelijk herzien 1903.

5. Gemeente Landsmeer circa 1940: Topografische kaart 1:25.000, verkend 1938, gedeeltelijk herzien 1946.

6. Gemeente Landsmeer circa 1988: Topografische kaart 1:50.000.

7. MIP-deelgebieden, bebouwing na 1945: ingetekend door auteur op basis afbeelding 6.

8. Landschapstypen gemeente Landsmeer: ingetekend door auteur op basis afbeelding 6.

9. Infrastructuur: overgetrokken en ingetekend door auteur op basis afbeelding 6.

1. MIP-inventarisatiegebieden Noord-Holland

I Texel
II Noorderkwartier
III Westfriesland
IV Waterland
V Amsterdam
VI Gooi en Vechtstreek
VII Meerlanden
VIII Zuid-Kennemerland
IX IJmond en Zaanstreek
X Noord-Kennemerland

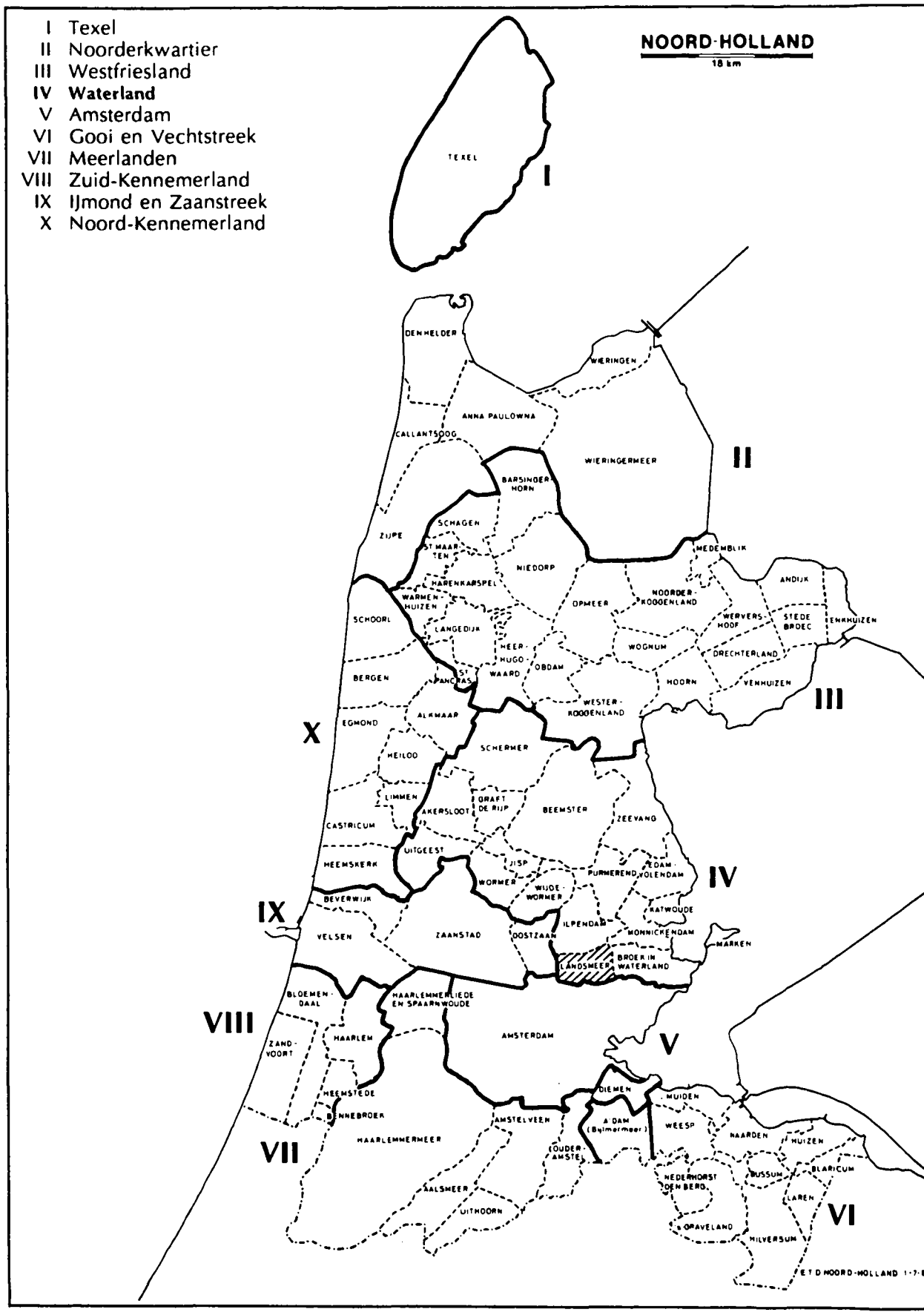

2. Gemeente Landsmeer circa 1850

3. Gemeente Landsmeer in 1865

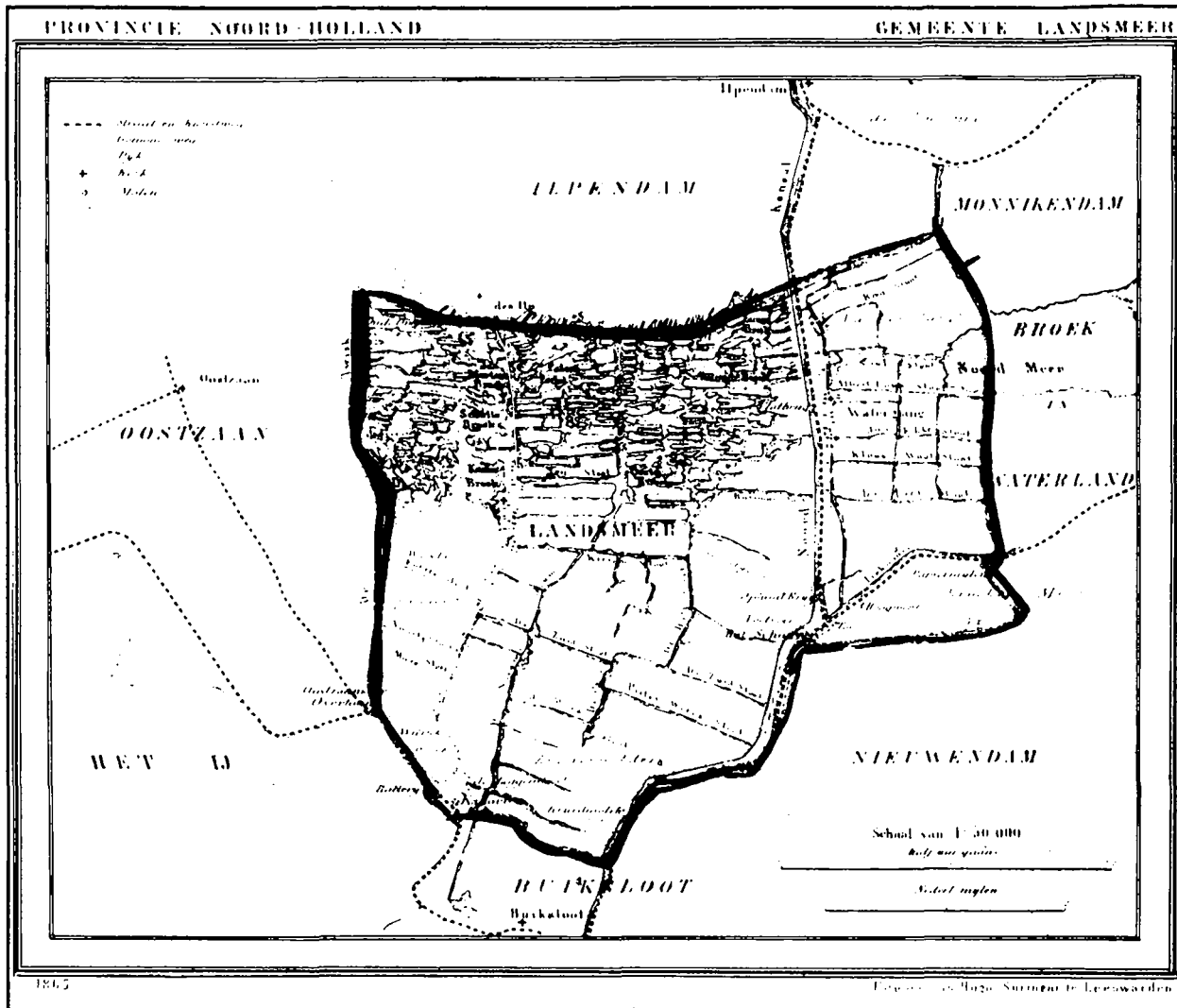

1893 Bunders 117,5 Inwoners

4. Gemeente Landsmeer circa 1900

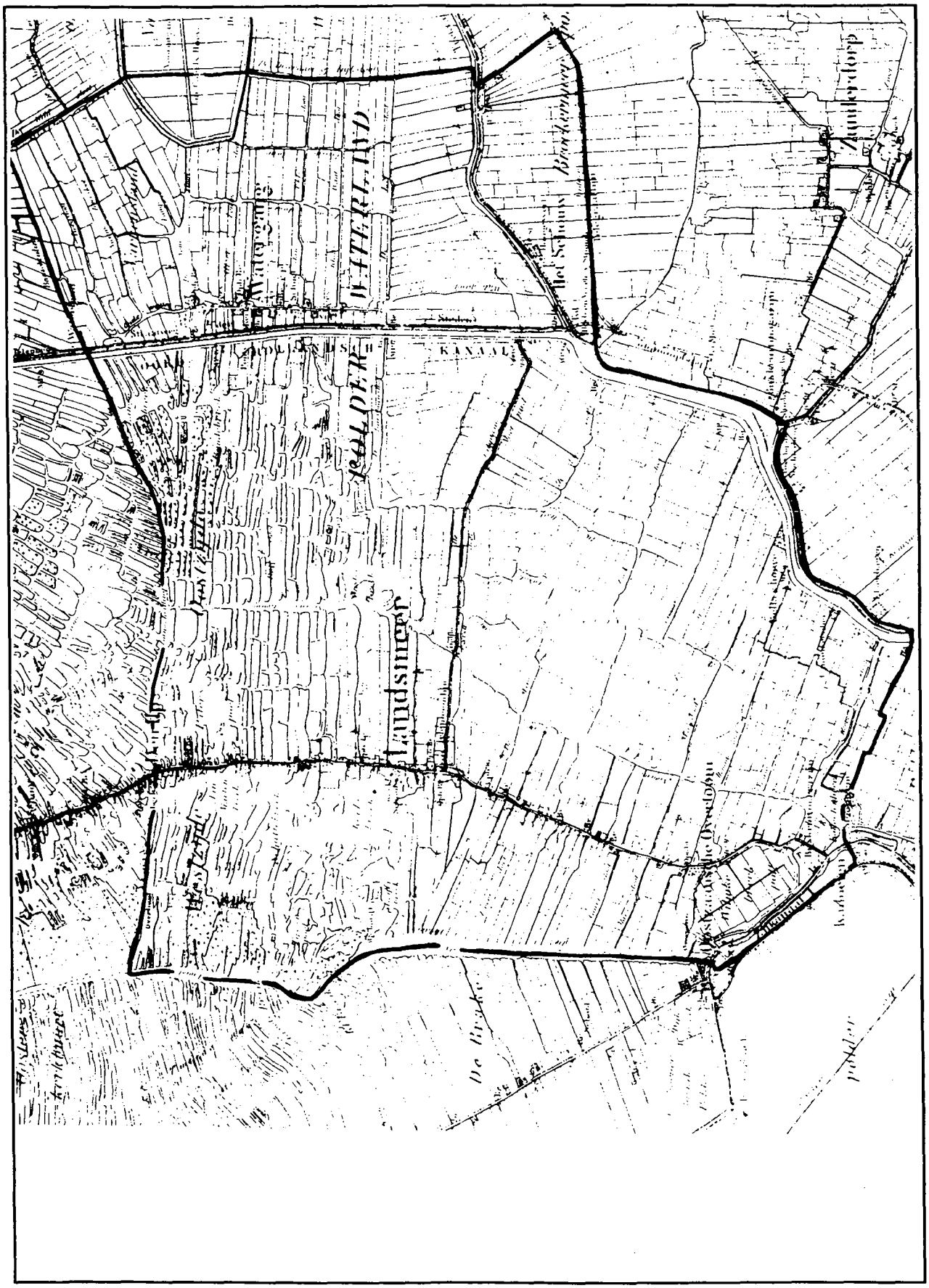

5. Gemeente Landsmeer circa 1940

6. Gemeente Landsmeer circa 1988

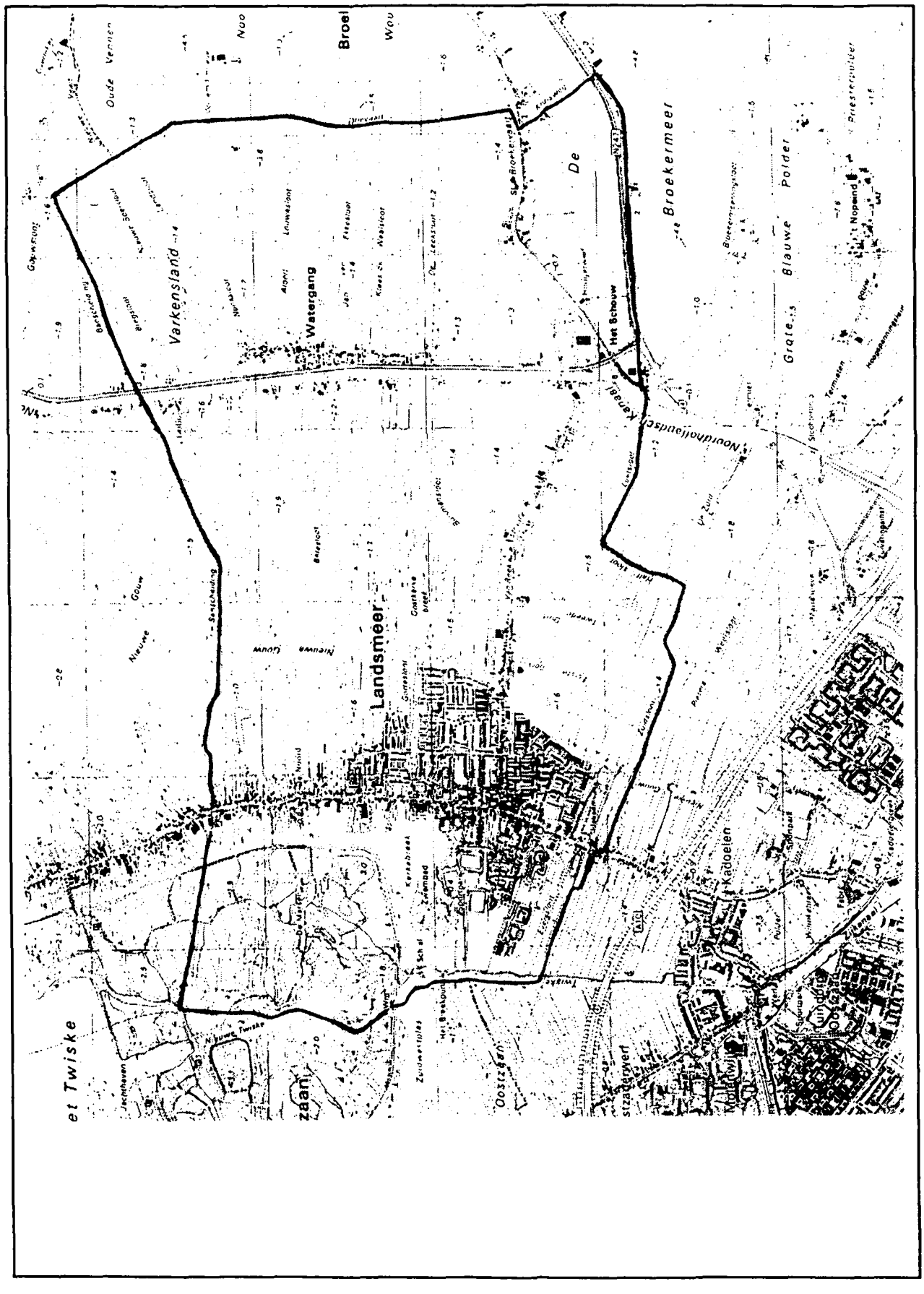

7. MIP-Deelgebieden

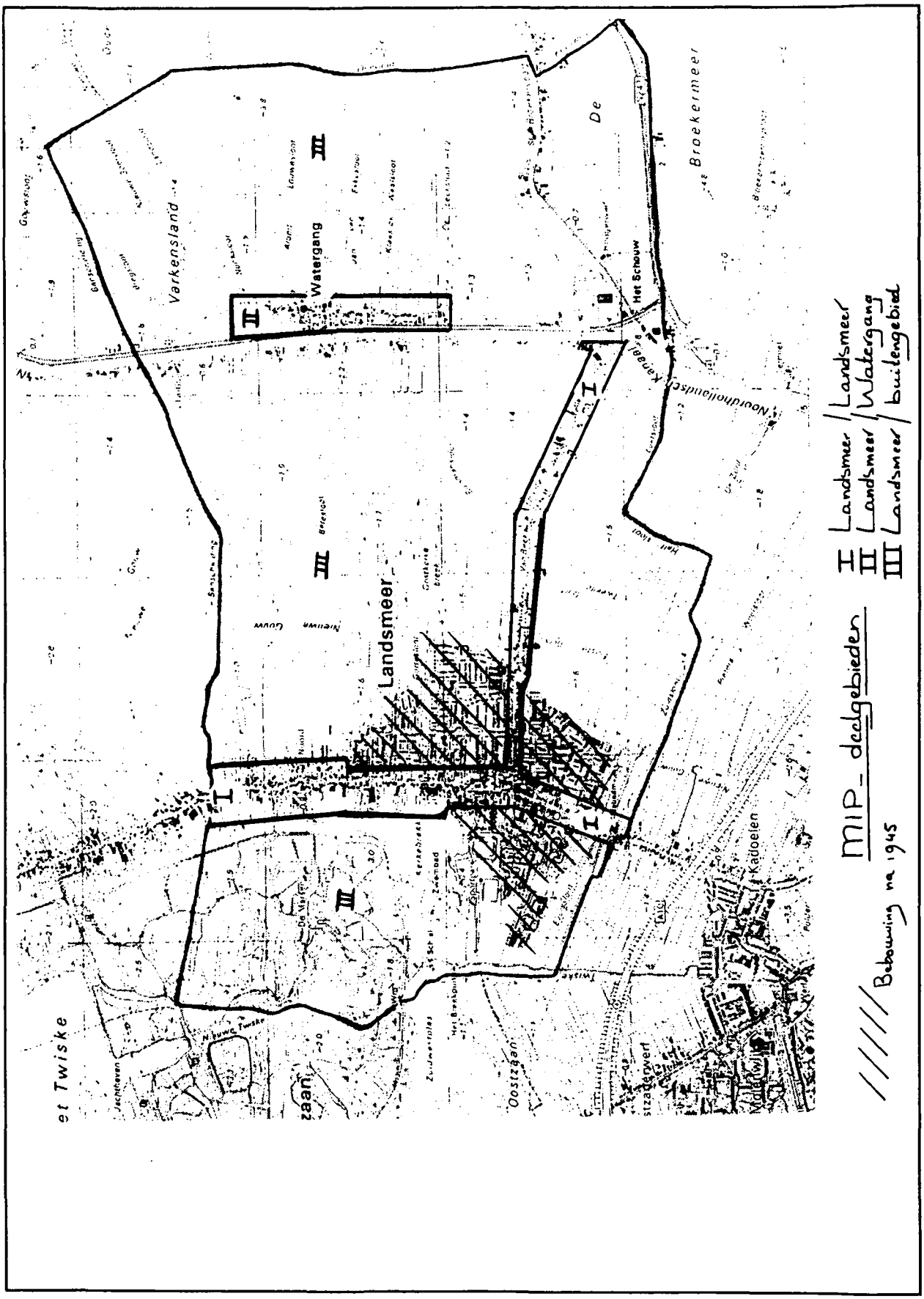

8. Landschapstypen gemeente Landsmeer

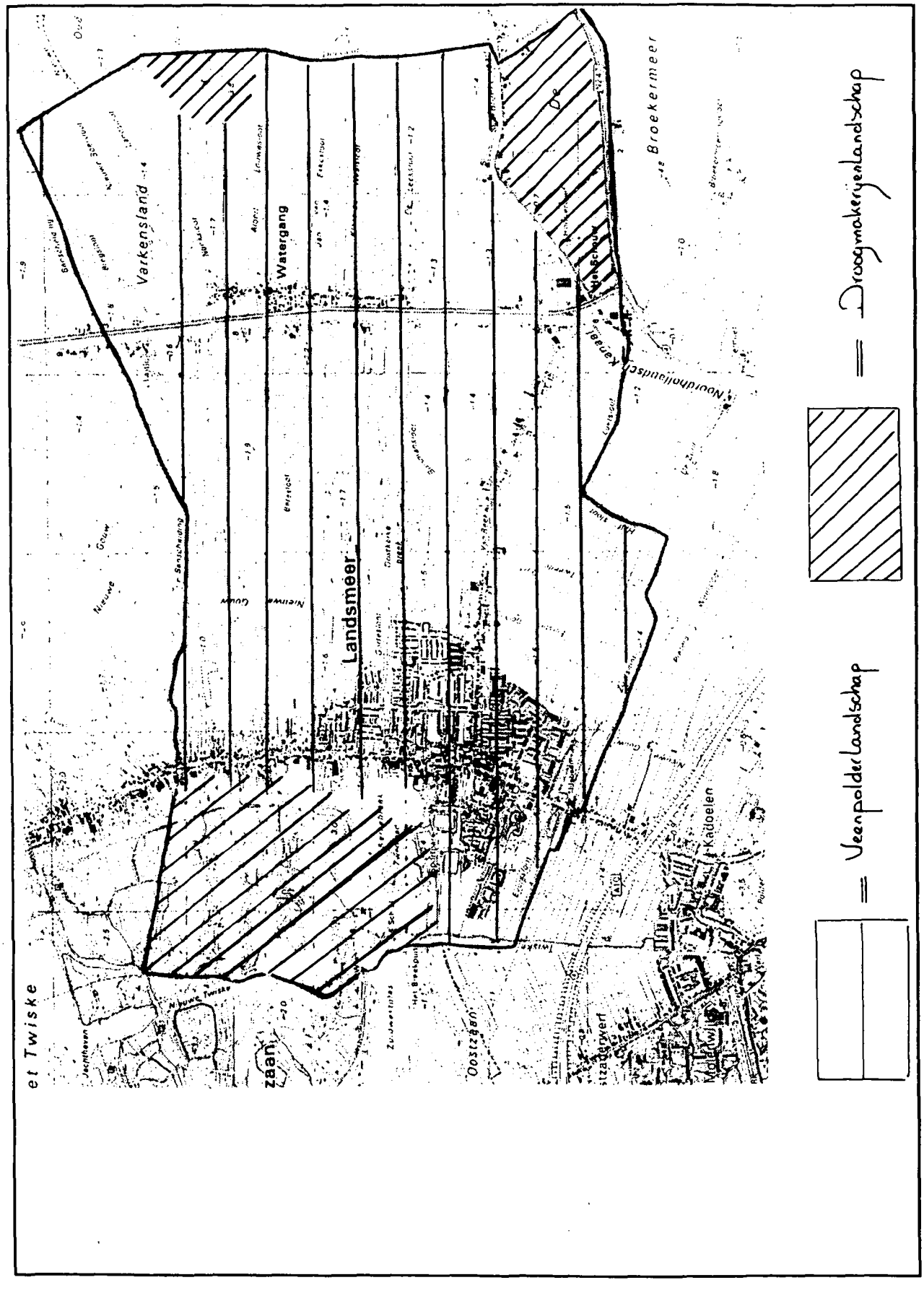

9. Infrastructuur

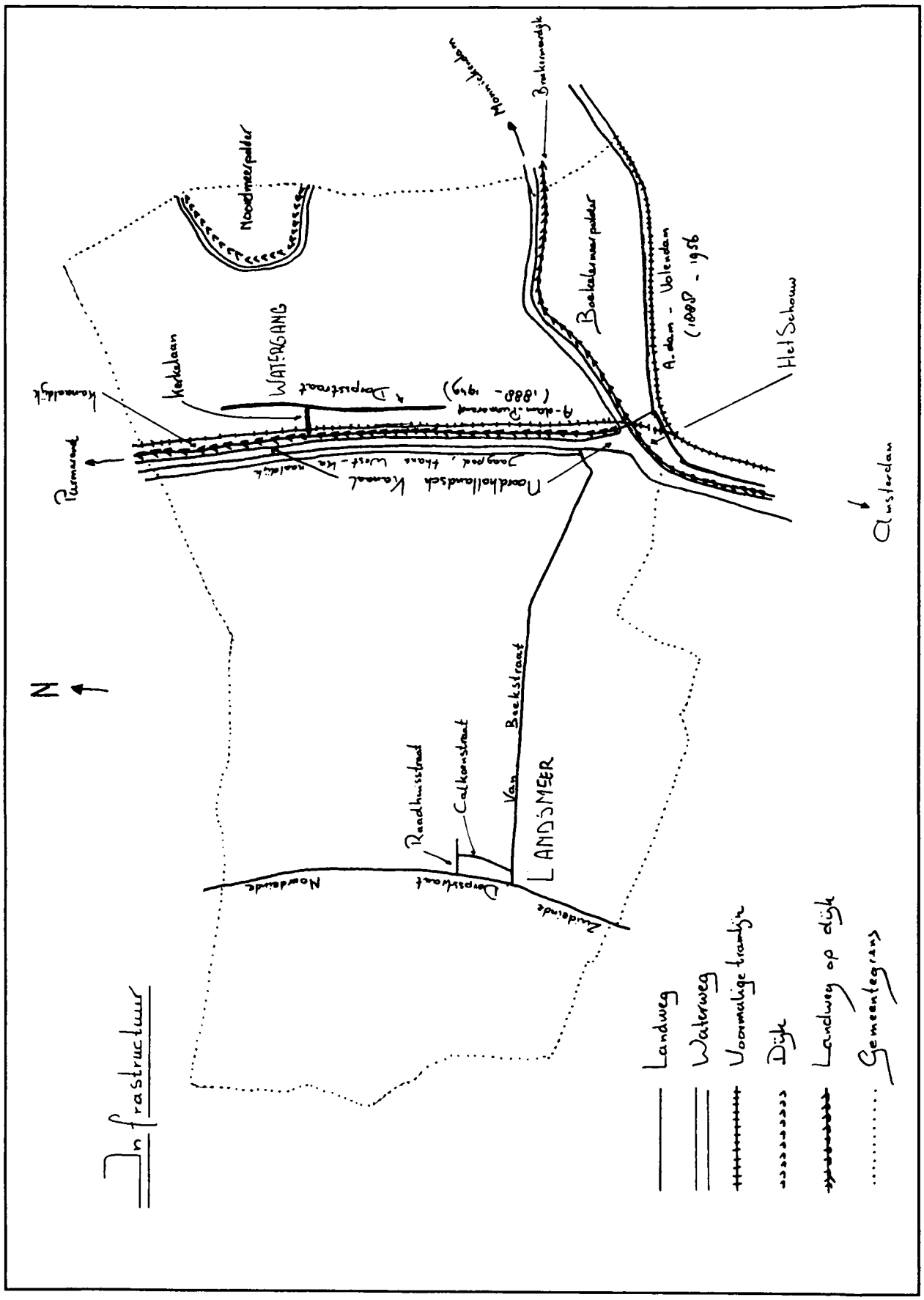

Register

Gemeente Landsmeer/Landsmeer

001	Van Beekstraat 30	Woonhuis	9194
002	Van Beekstraat 36	Eierpakhuis	9195
003	Van Beekstraat 53A	Garage	9196
004	Van Beekstraat 73bij	Schuur	9197
005	Van Beekstraat 98 bij	Machinefabriek	9198
006	Calkoenstraat 12 A	Gereformeerde kerk	9199
007	Dorpsstraat 2	Woonhuis	9200
008	Dorpsstraat 26	Cafe	9201
009	Dorpsstraat 31	Appartementengebouw	9202
010	Dorpsstraat 34	Kantoor	9203
011	Dorpsstraat 38	Jeugdcentrum	9204
012	Dorpsstraat 38 bij	Ned.Herv.Kerk	9205
013	Dorpsstraat 43	Dokterswoning	9206
014	Dorpsstraat 44	Woonhuis	9207
015	Dorpsstraat 54 B	Opslagloods	9208
016	Noordeinde 2	Woonhuis	9209
017	Noordeinde 16	Hooihuis	9210
018	Noordeinde 17	Woonhuis	9211
019	Noordeinde 44	Vrmlg.werkplaats	9212
020	Noordeinde 50;52	Dubbel woonhuis	9213
021	Noordeinde 57	Woonhuis	9214
022	Noordeinde 91;93	Woonhuis	9215
023	Noordeinde 94;96;98;100	Woonhuizen	9216
024	Noordeinde 123	Woonhuis	9217
025	Noordeinde 124	Winkelpand	9218
026	Noordeinde 141;143	Woningen	9219
027	Noordeinde 145	Woonhuis	9220
028	Noordeinde 154	Woonhuis	9221
029	Noordeinde 158	Woonhuis	9222
030	Noordeinde 164	Woonhuis	9223
031	Zuideinde 19	Boerderij	9224
032	Zuideinde 26 A	Woonhuis	9225
033	Zuideinde 41	Hooihuis	9226
034	Zuideinde 43	Hooihuizen	9227
035	Zuideinde 52	Woonhuis	9228
036	Zuideinde 58	Woonhuis	9229

Gemeente Landsmeer/Watergang

037	Dorpsstraat	Straatverlichting	9230
038	Dorpsstraat 13	Boerderij	9231
039	Dorpsstraat 15	Boerderij	9232
040	Dorpsstraat 18	Boerderij	9233
041	Dorpsstraat 20	Boerderij	9234
042	Dorpsstraat 21	Woonhuis	9235
043	Dorpsstraat 35	Gemeenschapsruimte	9236
044	Dorpsstraat 42	Hooihuis	9237
045	Dorpsstraat 50	Woonhuis	9238
046	Dorpsstraat 59	Boerderij	9239
047	Dorpsstraat 60	Woonhuis	9240
048	Kanaaldijk	Straatverlichting	9241
049	Kanaaldijk 5bij	Elektriciteitskast	9242
050	Kanaaldijk 31A	Woonhuis	9243
051	Kanaaldijk 39-61	Woningbouwcomplex	9244
052	Kerkweg 11	Woonhuis	9245

Gemeente Landsmeer/Buitengebied

053	Broekermeerdijk 4	Gedenksteen	9246
054	Broekermeerdijk 6 bij	Elektriciteitskast	9247
055	Broekermeerdijk 10	Boerderij	9248
056	Broekermeerdijk 30	Landarbeiderswoning	9249
057	Broekermeerdijk 32	Woning	9250
058	Noordmeer 6	Boerderij	9251
059	West Kanaaldijk 70 bij	Elektriciteitskast	9252

Colofon

Uitgave
Provinciaal Bestuur van Noord-Holland
Dreef 1, 2012 HR Haarlem
telefoon 023-14 31 43

Samenstelling
drs. E. van der Kleij
Afdeling Cultuur en Educatie, cluster Monumentenzorg
Dienst Welzijn, Economie en Bestuur

Vormgeving, zetwerk en drukwerk
Bureau Grafische Produktie
Centrale Bestuursdienst

Oplage
200 exemplaren

Haarlem, oktober 1993

landsmeer